

Datum 31 oktober 2024

Toelichting

In deze toelichting gaat de Commissie Beschermde Cultuurgoederen uitgebreider in op het voorbereidende onderzoek en de argumentatie bij het advies collectie Museum Panorama Mesdag (adviesnummer cbc-2024-2). Deze toelichting gaat dieper in op de ensemblewaarde van de collectie. Ook brengt de commissie een aantal zaken op eigen initiatief onder de aandacht, omdat we menen dat deze te belangrijk zijn om onvermeld te laten.

Vorbereiding van het advies

Ter voorbereiding heeft een delegatie van de commissie op 1 augustus jl. een bezoek gebracht aan Museum Panorama Mesdag (hierna: het museum) en een verkennend gesprek gevoerd met Minke Schat (directeur), [REDACTED] en [REDACTED]. Deze delegatie kreeg tevens een rondleiding door de museumzalen, de rotonde en het depot. Ten behoeve van het advies heeft de commissie digitale toegang gekregen tot het collectiebeheersysteem Axiell Collections.

1

De collectie en de ensemblewaarde

Ontstaan

Hendrik Willem Mesdag heeft in 1910 zijn panorama ondergebracht in een familievennootschap die is opgesplitst in 33 aandelen. Na het overlijden van Hendrik Willem in 1915 kreeg de raad van bestuur, bestaande uit een deel van de aandeelhouders, de leiding over het panorama, de bijbehorende collectie en het pand.¹ De commissie wijst op de grote samenhang van de collectie die sinds het overlijden van Hendrik Willem in 1915 nagenoeg onveranderd bijeen is op de oorspronkelijke locatie aan de Zeestraat te Den Haag. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat aandeelhouders in de vorige eeuw met enige regelmaat werken uit de collectie kochten. Het verkopen vond plaats om werkzaamheden aan het panorama en gebouw te financieren. Regelmatig echter schonken en schenken aandeelhouders werken van het echtpaar Mesdag-Van Houten. Dit betekent dat sommige van de verkochte werken uit het oorspronkelijke legaat inmiddels weer retour zijn.

Samenstelling collectie

Het zwaartepunt van de collectie bestaat uit een kleine tachtig schilderijen en ruim 600 tekeningen (inclusief 19 schetsboeken) van de hand van het echtpaar Mesdag-Van Houten. Daarmee beheert het museum het grootste aantal kunstwerken van Hendrik Willem en Sientje in museaal Nederland. De collectie bevat tevens een verhoudingsgewijs beperkt aantal schilderijen en werken op papier van bevriende tijdgenoten en familieleden zoals nichtje Barbara van Houten en broer Taco Mesdag. De fotocollectie bestaande uit tien fotoalbums en circa 290 losse foto's heeft betrekking op het echtpaar Mesdag-Van Houten en hun naaste kring en de ontwikkeling van het project panorama, inclusief (de aanbouw van) museumzalen. Een kleine twintig objecten zoals schildersezels, de steiger en

¹ Veldink, Suzanne en Evelien de Visser (2015) *Mesdags uit de familie*. Den Haag: Panorama Mesdag, p. 26.

schilderstent gebruikt bij het maken van het panorama en meubels uit het oorspronkelijke museum herinneren aan de totstandkoming van het panorama en de inrichting van het museum destijds.

Hoewel het archief nog niet goed ontsloten is, is het historische archief een onmisbaar onderdeel van de collectie. Dit, omdat het archief een directe link heeft met het ontstaan van de collectie en het panorama. Het archief zal ook inzicht geven in het echtpaar Mesdag-van Houten als kunstenaars en verzamelaars, in Hendrik Willem als ondernemer en bestuurder, en in de totale omvang van de historische privéverzameling. Kortom, het archief contextualiseert de collectie en collectievormers Hendrik Willem Mesdag en Sientje van Houten en daarmee verhoogt het de cultuurhistorische waarde van het panorama en de andere deelcollecties.

Het panorama

Het is duidelijk dat het panorama het meest in het oog springende kunstwerk is binnen de collectie. Het is het oudste panorama in het oorspronkelijke gebouw ter wereld en het enige overgebleven exemplaar in Nederland. Daarmee is het panorama een unicum.

De Belgische maatschappij Société Anonyme du Panorama Maritime de la Haye gaf aan Hendrik Willem de opdracht om een panorama te schilderen. Een aantal jaren na de opening van het panorama aan de Zeestraat daalden de bezoekersaantallen dramatisch, en dreigde de onderneming failliet te gaan. De niet onbemiddelde Hendrik Willem kocht zijn panorama terug, dat hij als zijn belangrijkste werk beschouwde. Het panorama verbeeldt Scheveningen en de kust vanaf het Seinpostduin, dat destijds op de nominatie stond om afgebroken te worden. Deze plek werd door Hendrik Willem zeer gewaardeerd, omdat het prachtige vergezichten bood.²

Het project kwam tot stand door een samenwerking tussen Hendrik Willem en zijn vrouw Sientje, George Hendrik Breitner, Théophile de Bock en Bernard Blommers. Samen met Sientje schildert De Bock vooral lucht en duinen, Breitner werkt aan de cavalerie op het strand, Blommers schildert verschillende figuren, Breitner en Sientje werken samen aan de voorstelling van het dorp en Hendrik Willem focust op de bomschuiten en de zee. In slechts vier maanden tijd voltooiden de schilders het doek.³

Historisch ensemble

De commissie is van mening dat de collectie een historisch ensemble is in tweeërlei opzicht:

1. Het echtpaar Mesdag-Van Houten vormt de spil binnen de collectie als kunstenaars en (maatschappelijke) ondernemers. De collectie is een weerslag van deze verschillende rollen van het echtpaar. Dat maakt deze collectie uniek binnen het Nederlands cultuurbezit.
2. Het panorama is verbonden aan een groot aantal objecten dat verband houdt met de totstandkoming en het maakproces van het panoramaschilderij, zoals de cilinder, rastertekeningen, calqueerschetsen, schetsboeken. Ook foto's van het Seinpostduin en Scheveningen speelden een rol in de voorbereiding van het panorama. Hendrik Willem gaf fotograaf Heinrich Wilhelm Wollrabe de opdracht foto's te maken vanaf het Seinpostduin. Ook bevat de collectie historische foto's van het panorama en de museumzalen. De samenhang tussen het panorama en de andere deelcollecties is van eminent belang. Dat maakt het panorama tot een voor Nederland uniek cultuurhistorisch monument, niet in het laatst vanwege de associatie met het echtpaar Mesdag-Van Houten en samenwerking tussen Haagse School schilders en de informatie over het panorama dat besloten ligt in de overige deelcollecties.

Uit bovenstaand volgt dat de ensemblewaarde van de collectie meer is dan de som van de delen. De collectiedelen in hun onderlinge samenhang weerspiegelen de visie(s) van het echtpaar Mesdag-Van Houten.

² Veldink, Suzanne en Laura Prins (2021) *De schilders van het Panorama van Scheveningen*. Den Haag: Scriptum Art Books & Museum Panorama Mesdag, p. 11-12.

³ Idem, p. 60-61.

Het gebouw

Het historische ensemble kan niet los worden gezien van het gebouw: de rotonde met het panorama en de galerij (nu eregalerij) richting de rotonde zijn in deze vorm bedacht door Hendrik Willem. Destijds, evenals nu, werden er schilderijen van het echtpaar Mesdag-van Houten tentoongesteld. Daarbij moet worden opgemerkt dat de huidige opstelling geen één op één kopie is van de oorspronkelijke (wisselende) tentoonstelling, maar wel het gedachtegoed van Hendrik Willem en Sientje op meer eigentijdse wijze in ere houdt. Daarom zijn het panorama en de collectie onlosmakelijk met elkaar verbonden, met andere woorden: het gebouw vormt er een integraal en onvervreemdbaar onderdeel van. De wisselwerking tussen gebouw (tentoonstellingsruimten en rotonde) en panorama en collectie dragen in hoge mate bij aan de cultuurhistorische beleving van het ensemble.

Overige aandachtspunten

De commissie vindt het belangrijk een aantal zaken die formeel buiten het advies vallen, maar wel samenhangen met de beschermwaardigheid van de collectie, inclusief het panorama en het archief, ter overweging toe te voegen:

Zoals reeds verwoord in de vorige paragraaf kan de cultuurhistorische context van het panorama en de collectie het beste begrepen worden in samenhang met het gebouw. De coherentie tussen beide maakt het geheel tot een ensemble van onschatbare cultuurhistorische waarde. Daarom breken we een lans voor het behoud van de collectie op de huidige locatie. Daarbij mag niet onvermeld blijven dat deze cultuurhistorische waarde tevens wordt verhoogd door de fysieke nabijheid van De Mesdag Collectie, die rijksbezit is (beheerd door het Van Gogh Museum). De Mesdag Collectie bevat de persoonlijke verzameling van het echtpaar in hun voormalig woonhuis en museum. Deze tweedeling is ontsproten aan het brein van het echtpaar Mesdag-Van Houten. De dwarsverbanden tussen beide museumcollecties zijn talrijk. Wellicht biedt een eventuele overdracht van de collectie Panorama Mesdag aan de Staat ook kansen voor het duidelijker op de kaart zetten van de onderlinge samenhang tussen beide collecties en locaties.

De commissie spreekt haar waardering uit over de betrokkenheid van de aandeelhouders Mesdag-Van Houten bij het museum. Echter, deze betrokkenheid kan ook belemmerend werken in geval zij niet op één lijn zitten wat betreft het beheer van de collectie en de exploitatie van het gebouw. Een eventuele aanvaarding kan alleen kans van slagen hebben, wanneer de aandeelhouders geheel afstand doen van hun rol als eigenaar van de verzamelingen en op een andere manier vertegenwoordigd zijn binnen het museum. Hieruit volgt dat mocht de minister de collectie inclusief het panorama en het archief aanvaarden en mocht het museum of een andere museale instelling verantwoordelijk worden voor het beheer van deze collectie, we het raadzaam vinden dat deze instelling dit volledig autonoom kan doen. Ook de exploitatie van het gebouw zou door de beherende instelling vanuit een onafhankelijke positie gedaan moeten worden.